

В. Форманюк,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Правова категорія «фізична особа» виникає в результаті процесу виділення й подальшого синтезу окремих правових якостей людини, а також тих сфер правової життєдіяльності, які пов'язані з її існуванням як відокремленої категорії, що протистоїть іншим суб'єкту права.

У фізичній особі як суб'єкта права сфокусовано, об'єднано правові відносини, вольові рішення, сторони правосвідомості, юридично значимі вчинки, у яких людина виявляє свою індивідуальність, діє як права самоцінність.

Поняття «фізична особа» є неоднорідним, воно складається з двох частин. З одного боку, індивід є громадянином (іноземцем, особою без громадянства), виступає учасником публічно-правових відносин; з іншого – приватною особою, учасником приватноправових відносин.

У публічно-правовій сфері визначальним для фізичної особи є його зв'язок із державою, яка обумовлює його правовий статус, сукупність його основних прав та обов'язків; у приватно-правовій сфері – відношення з іншими фізичними особами, у яких вони визнаються формально рівними, незалежними у відношенні один до одного.

Теоретичною основою дослідження є наукові дослідження таких провідних вчених, як В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатеева, В.Л. Яроцький, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, Є.О. Харитонов, Я.М. Шевченко.

Мета дослідження полягає в повному та об'єктивному аналізі поняття правового статусу фізичної особи.

Проблема індивідуалізації, персоналізації права, правової самобутності особи тісно пов'язана з проблемою правового статусу, який зазвичай розглядається в контексті реалізації, здійснення правоздатності фізичної особи.

На думку Н.І. Матузова, поняття правового статусу ототожнювалося з правосуб'єктністю громадянина. Більшість науковців розглядають правовий статус як сукупність загальних (конституційних) прав та обов'язків, що визначають зміст правосуб'єктності [2, с. 45–46].

Однак існують також інші думки щодо цієї проблеми. Зокрема, Р.О. Халфина як елементи правового статусу називає такі: 1) соціальні блага (недоторканність особи, житла, таємниця листування, свобода слова, зборів, інші конституційні права і свободи громадян); 2) права й обов'язки в реальних правовідносинах; 3) правосуб'єктність. Взагалі під правовим статусом вона розуміє всі види зв'язків (правових), а зазначені вище елементи, на думку Р.О. Халфиної, характеризують місце людини в суспільстві [9, с. 123–128].

Н.В. Вітрук розглядає правовий статус фізичної особи як сукупність її прав, обов'язків і законних інтересів. На його думку, правовий статус позначає суспільне становище особистості; являє собою певну систему («каталог») соціальних можливостей життєдіяльності особистості [1, с. 117–160].

Н.І. Матузов виділяє як структурні елементи загального правового статусу фізичної особи такі: 1) відповідні правові

норми; 2) правосуб'єктність; 3) загальні для всіх суб'єктивні права, свободи та обов'язки; 4) законні інтереси; 5) громадянство; 6) юридична відповідальність; 7) правові принципи; 8) правовідносини загального (статусного) характеру. Учений вважає, що поняття «правовий статус» і «правове становище» фізичної особи рівнозначні, а всі спроби їх розмежувати є штучними [2, с. 59].

У літературі висловлено й інші позиції щодо питання про поняття й елементи правового статусу індивіда, а також стосовно правового статусу інших суб'єктів права.

Г. Еллінек влучно наголошує: «Визначення якого-небудь status'a, оскільки таким визначенням має бути охоплено його зміст, є фактично нерозв'язним завданням, бо status'ом ми називаємо саме таке поняття, яке при змінному змісті залишається незмінним» [3, с. 108].

Правовий статус має велике значення для формування правових якостей фізичної особи та реалізації правосуб'єктності індивіда [4, с. 57]. Вважаємо, правовий статус виступає в умовах існування політичної державності тим рубіжним, ключовим пунктом, навколо якого розгортається основна політична боротьба. З одного боку, головним суб'єктом, у якого відвойовуються статусні права, виступає держава, з іншого – об'єднуються в різні політичні організації індивіди, зацікавлені у визнанні та забезпеченні їх прав. Держава при цьому розглядається не як реальний представник загальної волі, а як суверенний, незалежний від індивіда суб'єкт – носій влади, головне джерело (мається на увазі володіння й наділення) індивідуальних прав і свобод.

На нашу думку, у боротьбі за свій правовий статус фізична особа самостійно не в змозі протистояти державі, вона змушена об'єднувати свої зусилля з іншими особами, долучатися до партій, рухів тощо.

У своїй відособленості фізична особа не становить серйозної загрози для держави, для її суверенітету, є, порів-

няно з нею, мізерною величиною, фактично є для неї невидимою.

Метою боротьби за правовий статус виступає розширення, збільшення «каталогу» основних прав, соціальних можливостей абстрактного індивіда, забезпечення його абстрактних, неіндивідуалізованих правових інтересів.

Індивід як суб'єкт права в результаті боротьби за статус перебуває не у власній, персональній правовій сфері (індивідуальній), а в загальноправій, де він наділяється правами й обов'язками як громадянин або іноземець, особа без громадянства і т. д.

Будь-який статус, на нашу думку, насамперед розділяє суб'єктів права (на види, групи), головним його аспектом виступає момент розрізнення, протиставлення суб'єктів права, що в цілому не відповідає ідеї та основному призначенню права. Навіть коли в юридичній науці виділяється так званий загальний статус особистості, то під ним зазвичай розуміється правовий статус фізичної особи конкретної держави, а не взагалі індивіда, будь-якої правової особи [8, с. 99]. У зв'язку із цим вже на рівні загального правового статусу реалізується принцип поділу суб'єктів права. На рівні ж закріплення спеціальних правових статусів цей принцип отримує свій логічний розвиток.

Протистояння опозиції держави та індивіда, які існують в політичному суспільстві, впливають на правовий статус фізичної особи.

Для фізичної особи її статусні права й обов'язки не є похідними від його власної правоздатності, власної правової цінності, а є «дарованими» державою й мають субстанціональний характер. Правоздатність фізичної особи обумовлено її правовим статусом, вона складає її елемент.

Сучасне розуміння правового статусу фізичної особи ґрунтується на тому, що всі елементи статусу й сама фізична особа як суб'єкт права формуються за безпосередньої участі держави [5; 6].

Таке розуміння обумовлює принциповий підхід до вирішення проблеми ін-

дивідуалізації, персоналізації правового регулювання, врахування особливостей у праві конкретної особи.

Коли мова йде про індивідуальний правовий статус фізичної особи, то під ним деякими авторами розуміється поєднання загального статусу й набору спеціальних правових статусів (особа в певній якості) [10, с. 143]. Водночас існує позиція, згідно з якою під індивідуальним правовим статусом розуміється не сукупність загального та спеціальних статусів або окремі правові якості, а особливе, індивідуальне становище, правовий стан фізичної особи.

Вважаємо, у цьому випадку суперечка вже йде не просто про терміни, а про різні явища, що позначаються одним терміном. Автор вказаної позиції Н.І. Матузов допускає можливість статусної правової персоналізації, проте він не пояснює, як цього можна досягти сучасними правовими засобами, прийомами правового регулювання [2, с. 51–53].

Одним із найбільш послідовних противників нівелювання правової особистості людини, зведення її до абстрактної правоздатності, до деякого загального був І.А. Покровський. Він оперування з фігурою абстрактною, «суспільною» людиною, яка може бути корисна лише за однієї неодмінної умови, а саме щоб не загубилося в пам'яті справжнє її значення як допоміжне, щоб за абстрактною, «суспільною» людиною не була забута конкретна людина, вважав лише допоміжним прийомом під час побудови норм цивільного права [3, с. 33].

Проти відстороненого розуміння правової особи виступали й деякі інші представники дореволюційної юриспруденції, зокрема С.В. Пахман. Він, як і І.А. Покровський, наполягав на здійсненні принципу індивідуальності в приватному праві й вважав, що цей принцип постає з поняття людини як окремої особистості [3, с. 32].

За своєю суттю ідея закріплення й забезпечення того чи іншого правового статусу – це ідея державного управління. Вона не висловлює, не містить у

собі можливість і дійсність суверенітету особи, її первинності стосовно держави.

У статусному нормуванні спотворюється правовий стан речей: не людина дарує державі, а навпаки, держава вказує фізичній особі, що їй можна, а чого не можна. За допомогою статусу здійснюється державне нормативно-правове регулювання суспільних відносин.

Статус виступає лише інструментом, засобом юридичної регламентації, характерною рисою якого є абстрагування від індивідуальних особливостей конкретних правових суб'єктів та узагальнює виявлення її правового стану, закріплення найбільш значущих із точки зору держави правових моментів (юридичних прав, обов'язків, гарантій тощо).

Статус є частиною загальної міри конкретних правових суб'єктів, що забезпечує більш зручне здійснення процесу управління суспільством, надає цьому процесу уніфікований, системний характер.

Саме поняття правового статусу не передбачає персоналізованості правового регулювання, оформлення та закріплення індивідуальних особливостей особи в праві [7, с. 101].

Під час переходу від загального до галузевого чи спеціального правового статусу змінюється лише ступінь конкретизації прав, обов'язків суб'єктів, проте для цих статусів характерні спільні ознаки: всі вони мають справу не з конкретною особою, а з нескінченною безліччю осіб.

Таким чином, ґрунтуючись на позиції про неприпустимість нав'язування примусових шаблонів у праві, насильницької юридичної типізації суб'єктів права, статус можна визначити як загальний орієнтир для законодавця, який визначає досягнутий суспільством рівень правових можливостей індивіда, що уможливорює подальшу деталізацію її правосуб'єктності.

Правовий статус покликаний закріпити та забезпечити фізичній особі необхідне коло прав, свобод у правовій

системі, гарантувати правовий «суверенітет» особистості, а не виступати обмежувачем його волі.

Ключові слова: система права, правовий статус, фізична особа, правособ'єктність.

Статтю присвячено визначенню поняття правового статусу фізичної особи. На основі комплексного дослідження наукової літератури визначено й проаналізовано поняття правового статусу фізичної особи в системі державного регулювання суспільних відносин.

Статья посвящена определению понятия правового статуса физического лица. На основе комплексного исследования научной литературы определяется и анализируется понятие правового статуса физического лица в системе государственного регулирования общественных отношений.

The article is devoted to the definition of the concept of the legal status of an individual. On the basis of a comprehensive study of the scientific literature the author analyzes the concept and determined the legal status of an individual in the system of state regulation of social relations.

Література

1. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистиче-

ском обществе / Н.В. Витрук. – М., 1979. – 278 с.

2. Матузов Н.И. Правовая система и личность / Н.И. Матузов. – Саратов, 1987. – 317 с.

3. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права / И.А. Покровский. – 3-е изд., стереотип. – М. : Статут, 2001. – 352 с.

4. Цивільне право України : [підручник] : у 2 т. / [В.І. Борисова, Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.] ; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2004– . – Т. 1. – 2004. – 816 с.

5. Цивільне право України : [підручник] : у 2 кн. / [Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – К. : Юрінком Інтер, 2001– . – Кн. 1. – 2001. – 864 с.

6. Цивільне право України : [підручник] : у 2 кн. / [О.В. Дзера, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – К. : Юрінком Інтер, 2004– . – Кн. 1. – 2004. – 864 с.

7. Цивільний кодекс України : [науково-практичний коментар] / [Є.О. Харитонов, Ю.С. Червоний, В.М. Зубар та ін.] ; за заг. ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко. – Х. : Одиссей, 2003. – 224 с.

8. Цивільний кодекс України : [науково-практичний коментар] : у 2 ч. / [А.Ю. Бабаскін, І.А. Безклубий, Н.В. Безсмертна та ін.] ; за заг. ред. Я.М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2004– . – Ч. 1. – 2004. – 896 с.

9. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина. – М. : Юридическая литература, 1974. – 351 с.

10. Черданцев А.Ф. Теория государства и права : [курс лекций] / А.Ф. Черданцев. – Екатеринбург, 1997. – 476 с.

